

Midtnorsk historieseminar 30. august 2023

Beskrivelser av foredrag

Åpningsforedrag

Én by, to scener: Teater i Trondheim 1800–1814

Annabella Skagen, førstekonservator, Ringve musikkmuseum, MiST

Det er lite kjent utenfor fagkretser at Norges første offentlige teater ble åpnet allerede i 1803 i Trondheim. I mer enn ti år, hvorav sju i krigstid, ga Det offentlige Theater regelmessige forestillinger fremført av halvprofesjonelle fastboende aktører, noe som er unikt i norsk sammenheng. I tillegg hadde byen et borgerlig teaterselskap som hovedsakelig opptrådte for egne medlemmer. Mot slutten av tiåret kom et vendepunkt i byens teateraktivitet som på ulike måter er forbundet med det politiske vendepunktet i 1814. For byens del resulterte hendelsene i 1814 i byggingen av et nytt teater – i dag Norges eldste teaterscene.

Det nye århundrets begynnelse var preget av endringer i politisk tenkesett og etablering av en sterkere norsk og borgerlig selvbevissthet. Blant aviser og tidsskrifter, foreninger og forlystelser vokste teaterselskapene frem som viktige arenaer for meningsdannelse og selvscenestilling. De nye teaterbyggene som ble reist i norske byer fikk både funksjon som forsamlingslokaler og som fysiske bidrag til det samfunnsrommet vi med Habermas' uttrykk gjerne kaller en borgerlig offentlighet. Byens borgere sto både selv på scenen og satt i salen, samlet om et repertoar som av ettertiden ofte er blitt forstått som kunstnerisk underlegent, men som rommet sentrale diskurser om dannelse, identitet og politikk.

Abstractsesjon 1: Minner

«Tyske krigskirkegårder i Trondheim: fra nazistiske æreskirkegårder til glemt gravlund»

Kristoffer Eliassen Grini, forsker, Falstadsenteret

Under andre verdenskrig døde mange tusen av okkupasjonsmaktens personell i Norge. Mange falt under invasjonen i 1940, men mange døde også i løpet av okkupasjonsårene, om det var som en følge av stridshandlinger, bombeangrep og sabotasjeaksjoner, eller om det var på grunn av sykdom, ulykker, selvmord og henrettelser. De fleste ble begravd på militære æreskirkegårder, andre på alminnelige kirkegårder. Desertører og selvmordere ble på sin side begravd for seg selv som «æreløse». Totalt lå det ved krigens slutt over 11 500 døde fra okkupasjonsmakten på over 240 ulike steder i Norge. På 1950-tallet ble det igangsatt en landsdekkende operasjon for å flytte gravene til fem sentrale krigskirkegårder. I dag forvaltes disse i samarbeid mellom den tyske

krigsgravtjenesten *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* og lokale norske kirkemyndigheter.

I Trondheim ble etablert to, etter norske forhold, store æreskirkegårder under krigen. En lå på Stavne og en lå på Havstein, hver med om lag 1000 begravelser. Krigskirkegården på krigskirkegården på Havstein er i dag den nest største av okkupasjonsmaktens krigskirkegårder i landet med 2992 graver. Lite vites om Stavne fordi den ble fjernet, mens Havstein ble redesignet og utvidet i forbindelse med sentraliseringen av gravene etter krigen.

Med utgangspunkt i Stavne og Havstein vil presentasjonen redegjøre for hvordan okkupasjonsmaktens begravellespraksis foregikk, hvor mange som ble begravd på de to æreskirkegårdene og hvordan de to stedene så ut med tanke på utforming og symbolikk. Videre vil innlegget redegjøre kort for sentraliseringen av tyske krigsgraver etter krigen som førte til at Stavne ble slettet, mens Havstein ble utvidet. Endelig vil det beskrives hvordan man i ord og i handling har forholdt seg til de tyske æreskirkegårdene i Trondheim med tanke på deres posisjoner som gravsteder for en nazistisk okkupasjonsmakt.

«Historiebruk hos Kulturminnefondets søkere fra Trøndelag 2003-2023» Terje Breigutu Moseng, Kulturminnefondet

Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning for private eiere av kulturminner, som siden oppstarten i 2003 har mottatt over 1800 søknader om støtte til ulike kulturminneprosjekter i Trøndelag, hovedsakelig istandsetting av kulturminner. Disse søknadene utgjør en omfattende kilde til søkerens syn på og bruk av historien. I dette foredraget vil jeg undersøke hvilke deler av historien et utvalg søkere fra ulike deler av Trøndelag trekker fram og vektlegger i søknadene sine, ikke minst hvordan de bruker historien som argumenter for hvorfor deres kulturminne er viktig og fortjener støtte. Ved å se på søknader fra forskjellige deler av Trøndelag – bygd og by, fjord og fjell – vil jeg også undersøke om det er kulturelle forskjeller i historiebruk mellom ulike deler av Trøndelag. Undersøkelsen kan gi et innblikk i historiebevisstheten hos en del av befolkninga som ellers ikke er mye studert, med utgangspunkt i en kilde som så langt ikke har vært brukt. Den kan også fungere som utgangspunkt for videre undersøkelser av temaet.

Om myter, minner og monumenter: Leiv Eiriksson-monumentene i Trondheim

Thomas Brandt, professor, Institutt for historiske og klassiske studier, NTNU

Ved Trondheims 1000-årsjubileum i 1997 ble det reist to monumenter over Leiv Eiriksson i byen. Det ene monumentet ble oppført i Krambuveita i form av et

abstrakt kunstverk, og har i nyere tid blitt omplassert til Korsvika. Det andre monumentet var en kopi av en statue oppført i Seattle havn, som ble plassert ved Pirsenteret på Brattøra. Hva var bakgrunnen for at disse monumentene kom i stand? Dette bidraget analyserer ordskiftet omkring bruken av historie i forkant av jubileet i Trondheim i 1997, og hvordan mytiske forestillinger om fortiden banet vei for blant annet disse monumentene. Historien om Leiv-monumentene i Trondheim aktualiseres av diskusjonene i Norge våren 2023 om Leiv Eirikssons plass i det kollektive minnet i forbindelse med Nasjonalmuseets omtale av Christian Krohgs maleri «Leiv Eirikson oppdager Amerika» (1893) som «kolonialistisk». I hvilken grad kaster disse diskusjonene nytt lys over Trondheims Leiv-monumenter?

Abstractsesjon 2

«Trykkefridommens første tiår etter 1814»

Åsmund Forfang, forfatter

Eg har vorte bedt om å presentere eit forslag om eit innlegg eg kan halde på Midtnorsk historieseminar i haust om dei rettslege vilkåra for trykkefridommen etter 1814, med utgangspunkt i den rettshistoriske boka *Trykkefridommens første tiår. § 100 i Grunnlova 1814–1842*. Boka er fagfellevurdert og kom ut med open tilgang på Universitetsforlaget i 2021. I samarbeid med Universitetsforlaget har eg utarbeidd ei andre utgåve, som er planlagt å komme til hausten.

Temaet er om § 100 i Grunnlova var eit avgjerande brot med rettsregimet under eineveldet ved å gjere forboda i dei tidlegare lovene ugyldige, eller om desse lovene frå eineveldets tid fortsette å gjelde og låg til grunn for dommane i trykkefridomsprosessane i perioden fram til landet i 1842 fekk si eiga straffelov.

Boka er den første – og hittil einaste – der eit samla rettsmateriale er gjennomgått og analysert. Tidlegare har faglitteraturen bygd på spreidde synspunkt utan basis i kjeldegranskning og i stor grad sitert kvarandre og slik produsert ei forbausande rekke følgjefeil, slik ein av dei «skyldige», jusprofessor Sverre Blandhol, òg konkluderer med i meldinga si av boka i tidsskriftet *Prosa*. Denne interessante følgjefeilproduksjonen kan eg vise fram med talande eksempel i PowerPoint. I 2021 og 2022 kom så jurist Bård Sverre Tuseh med to kjeldebaserte arbeid, det i 2022 ei doktoravhandling. Vi er ueinige i dei sentrale spørsmåla, og eg er no i diskusjon med han i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*: nr. 5 2022, nr. 1 2023 og i nr. 2–3 2023. Denne usemja har nok vekt ei viss oppsikt blant juristar, og den belyser sentrale spørsmål også for historikarar. Dette handlar om kor fri trykkefridommen eigentleg var i dei første tiåra etter 1814, eit viktig forhold når vi skal vurdere det politiske klimaet i denne delen av 1800-talet.

«Kartelliseringen av norsk sykkelproduksjon, 1918 – 1945»

Magne Brekke Rabben, førsteamanuensis, Institutt for lærerutdanning, NTNU

Espen Storli, professor, Institutt for moderne samfunnshistorie, NTNU

I 1918 etablerte norske sykkelprodusenter, -grossister, og -forhandlere to bransjeforeninger. Fra starten av 1900-tallet og frem til 1930-årene vokste det frem en omfattende flora av norske småprodusenter. De fleste av disse var i realiteten små verksteder som monterte sammen sykler av importerte deler og solgte disse under eget merke, men noen utviklet seg til større industribedrifter. Norske sykkelfabrikanter og -grossisters forening (NSGF) var forbeholdt de største produsentene. Kravet til opptak var en årlig produksjon på 1000 sykler. 13 produsenter tilfredsstilte dette i etableringsåret. Eneste medlemsbedrift fra Trøndelag var Johan Lefstads sykkelfabrikk, som siden 1892 hadde drevet sykkelproduksjon i Munkegata, hvor også lokalene til Lefstads sportsforretning lå, der han blant annet solgte sine «Nidaros»-sykler. I 1920 gikk imidlertid Lefstad ut av NSGF –foreløpig uvisst av hvilken grunn.

Det som virker ganske sikkert, var at å være sykkelprodusent i landet uten medlemskap i NSGF var klart ufordelaktig. Hovedårsaken for bransjeforeningens etablering var den vanskelige forsyningssituasjonen skapt av første verdenskrig. Spesielt var det vanskelig å få tak i gummi. De store produsentene samarbeidet om innkjøp og fordeling. Samtidig samarbeidet de om pris på sine produkter. Under andre verdenskrig hvor etterspørselen etter sykler stadig økte, samtidig som forsyningssituasjonen ble stadig vanskeligere, ble samarbeidet mellom bedriftene og mellom bransjeorganisasjonen og Forsyningsdepartementet enda tettere.

Landsforeningen for Cyclefabrikanter og Forhandlere ble etablert av de mindre produsentene som en reaksjon på at de største produsentene organiserte seg og organiserte import og fordeling av råvarer. De to foreningene stod altså i opposisjon til hverandre de første årene, men fant løsninger for samarbeid og sameksistens etter hvert. De fleste små sykkelprodusenter solgte også annet type sportsutstyr i sine butikker. Import og salg av sportsutstyr ble etter hvert viktigere for disse småbedriftene og dermed endret også hovedfokuset til bransjeforeningen seg. I 1934 endret foreningen navn til Norges Sportshandlers Forbund.

I denne presentasjonen diskuteres kartelliseringen av den norske sykkelbransjen i perioden 1918 til 1945, men vi vil også spørre hvorfor Trøndelags største sykkelprodusent bare i veldig kort tid fikk innpass i den viktigste av bransjeorganisasjonen, og hvilke konsekvenser det kan ha hatt for midtnorsk sykkelproduksjon.

«Farvel, shtetl! Jødisk migrasjon til Trøndelag 1880-1920»

Jon Reitan, førsteamanuensis, Institutt for lærerutdanning, NTNU

Suwalki-korridoren kalles et idyllisk og sparsomt befolket landområde på grenselinjen mellom Polen og Litauen. Korridoren strekker seg over knappe 100 kilometer, flankert av den tungt militarisererte russiske enklaven Kaliningrad i vest og Belarus i øst. I dag er området beskrevet som et av verdens farligste, på grunn av dets militærstrategiske betydning for både Russland og NATO i lys av krigen i Ukraina. For 150 år siden utgjorde den samme geografiske korridoren utgangspunktet for en migrasjonsbevegelse fra Øst-Europa mot Trøndelag. Både på den polske og litauiske siden av Suwalki-korridoren ligger i dag en rekke små landsbyer med historiske forbindelseslinjer til det jødiske minoritetssamfunnet i Trondheim. Disse småbyene, eller *shtetler* på jiddisch, var selve nervesenteret i en dypt religiøs, østjødisk kultur.

I en kombinasjon av fattigdom og nød, kriger og forfølgelse migrerte nesten tre millioner østjøder fra sine hjem mellom 1880 og 1920. De fleste søkte seg vestover mot Amerika, mens et lite antall tok den korteste reisen over Østersjøen til Skandinavia, og etter hvert Trondheim. I 1905 ble Det mosaiske trossamfunn i byen stiftet, med omkring 125 medlemmer. Målet med denne presentasjonen er å diskutere hvordan et lite etnisk fellesskap utviklet seg i lokale kontekster og møter med majoritetsbefolkningen. Hva kjennetegnet det jødiske minoritetssamfunnets formative år i Trondheim fra og med 1880? Hvilke strategier utviklet migrantene for å bevare sin østjødiske identitet og tilhørighet, samtidig som de søkte en aktiv integrasjon i storsamfunnet?

Avsluttende foredrag

«Skillingsviser om naturkatastrofer i Trøndelag»

Siv Gøril Brandtzæg, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, NTNU

Den 10. november i 1634 ble Bakklandet rammet av et kvikkleireskred som medførte store materielle ødeleggelser. Tre mennesker døde. Hendelsen skjedde mer enn hundre år før etableringen av en norsk avispresse, og de to eneste sporene etter skredet er sårene i landskapet – i dag Duedalen – og en skillingsviser som fins bevart ved NTNU Gunnerusbiblioteket. Visen er skrevet i sangbare rim og rytmer; den gir detaljerte skildringer av hendelsen, og den ber lytterne om å tenke over hvorfor Gud straffet trønderne med en slik grusom ulykke. I foredraget forteller Siv Gøril Brandtzæg om hvorfor skillingsviser er en viktig kilde til å forstå hvordan våre forfedre- og mødre forholdt seg til katastrofer og naturhendelser. Vi får høre om store og små sjøulykker, bybranner og kvikkleireskred Trøndelag, men også hvordan utenrikshendelser, slik som jordskjelvet i Lisboa i 1755, nådde Trondheims befolkning via skillingsviser.